

«6D010300 - Педагогика және психология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін қорғауға ұсынылған Султанмұрат Мөлдір Султанмұратқызының «Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру» атты тақырыбындағы диссертациялық жұмысына

АНДАТПА

Зерттеудің өзектілігі. Жоғары білім беру жүйесі қазіргі таңда өзгермелі және өскелең талаптар мен қажеттіліктерді қанағаттандырумен қатар, отандық білім саласын әлемдік білім кеңістігіне кіріктіруге бетбұрыс жасауда. Бұл мемлекеттік білім беру жүйесін әлемдік үздік үлгіге сәйкес деңгейге көтеру, жеке тұлғаның білім алу және рухани қажеттіліктері, мүмкіндіктерін зерделеу негізінде білім беру жүйесінің сапасын арттыруды көздейді. Осы бағытта мемлекеттік деңгейде іргелі жұмыстар іске асырылуда.

«Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Тұңғыш президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында «Біздің жастарымыз оқуға, жаңа ғылым-білімді игеруге, жаңа машықтар алуға, білім мен технологияны күнделікті өмірде шебер де тиімді пайдалануға тиіс. Біз бұл үшін барлық мүмкіндіктерді жасап, ең қолайлы жағдайлармен қамтамасыз етуіміз керек» деп жоғары оқу орындарына үлкен талаптар қойылатындығын атап айтты.

Ал, бұл *Инфрақұрылымды дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасында* «Адами капиталды дамыту, ғылым мен инновацияларды дамыту саласындағы реформалар Қазақстанда білім экономикасын құруға бағытталады болады, ол экономика өсуінің, оны әртараптандырудың және оның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың қозғаушы күші болып табылады. ... Ол үшін біліктіліктің жаңа жүйесі құрылады, еңбек нарығының қазіргі заманғы талаптарына сай келетін кәсіптік стандарттар мен білім беру бағдарламалары әзірленеді» деп нақтыланса, *Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында* «...білім берудің барлық буындарында жүйелі өзгерістерге көшу жолымен білім берудің сапасын жақсарту арқылы білікті кадрлардың қолжетімділігін арттыру» мақсаты қойылған.

Осы орайда, жоғары білім беру жүйесін әлемдік деңгейде мойындалған дамыған елдердің озық оқыту жүйелері деңгейіне жеткізу «100 нақты қадам» Ұлт жоспарында «... даярланатын кадрлардың бәсекелестік қабілетін арттыру және білім беру секторының экспорттық әлеуетін көтеру» арқылы анықталған.

Бұл өз кезегінде Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты 2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында «...Барлық жастағы азаматтарды қамтитын *білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді* құруды жеделдету қажет. Білім беру бағдарламаларының негізгі

басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс» деп жоғары оқу орындарына болашақ мамандарды даярлауда салмақты міндеттер жүктелетіндігімен белгіленсе, бұл *міндеттерді іске асырудағы негізгі талаптар* 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты жолдауында «... жоғары білім беру ісінде оқу орындарының маман дайындау сапасына қатысты талаптар күшейтіледі» деуімен нақтыланды.

Бұл еліміздегі жоғары білім беру жүйесін әлемдік деңгейге көтеру үшін жасалатын жұмыстар легінің толассыз екендігін көрсетіп, болашақ мамандарға жоғары кәсіби білім беруді ұдайы жетілдіруді талап етеді.

Қазіргі әлем күрделі сын-қатерлер табалдырығында тұр, өйткені жаһандану үдерістерінің әсерінен ол қоғамдық өмірдің барлық негізгі сипаты бойынша біртұтас жүйеге айналды, ал осы сапалы өзгерген әлемде коммуникативтік білімі толық, кәсіби коммуникативтік дағдылары мен сапалары толыққанды қалыптасқан, кәсіби қызмет етуге қабілетті мамандар даярлау мәселесі жедел әрі тиімді шешімдер қабылдауды талап етеді.

Кәсіби қызметтегі тұлғааралық өзара қарым-қатынас үдерісіне кәсіби саладағы мамандардан құралған топтың сипаты, оның қызмет саласы, топ мүшелерінің психологиялық ерекшеліктері, кәсіби мақсаты мен лидердің жеке ықпалы әсер етеді. Заманауи әлеуметтік-экономикалық жағдайларда мамандардың кәсіби қызметінің тиімділігі көбінесе коммуникативтік және лидерлік қасиеттердің даму деңгейімен анықталады. Осы орайда, жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыруды зерттеудің қажеттілігі туындайды.

Болашақ мамандардың жеке тұлғалық сапаларын қалыптастыру, қарым-қатынас психологиясының аспектілері мен ерекшеліктері М.М.Мұқанов, А. Х.Темірбеков, Қ.Б. Жарықбаев, Ә.Ж. Алдамұратов, Б.А.Альмухамбетов, Н.Н.Хан, М.А. Перленбетов, А.Н. Көшербаева және т.б. еңбектерінде жан-жақты зерттелген.

Жоғары оқу орындарында жаратылыстану-ғылыми білім беруді жетілдіру мәселесі М.Ю. Королев, Ж.Б. Шілдебаев, С.С. Маусымбаев, Д.М.Қазақбаева, Ш.Т.Таубаева, Н.Т.Торманов, С.М.Кеңесбаев және т.б. ғылыми-әдістемелік еңбектерінде зерттелген.

2018 жылдың 25 мамырында өткен Париж коммюникесінде жоғары білім беру нәтижесінде түлектердің «өз түсініктері мен дағдылары, іс-әрекеттері аясында қатарластарымен, ұжымдастары және басшылық пен тұтынушылар арасында коммуникацияны қолдауы, ақпараттарды, идеялар мен мәселелерді шешімімен тасымалдай білуі, өзінің негізделген қорытындылары мен тұжырымдауларын дәл әрі түсінікті жеткізе білуі және т.б.» білікті болуы басым мақсаттардың бірі ретінде анықталған (Париж коммюникесі, 2018). Бұл өз кезегінде жоғары білім алушылардың лидерлігін қалыптастыру мәселесін зерттеудің маңыздылығына назар аудартады.

Лидерлік мәселесі ғылымның санқилы салаларында түрлі қырынан зерттеліп келеді. Атап айтқанда: философия мен тарихта — (Ж.Баласағұн, Н.Макиавелли, Ф.Ницше, М. Роджерс және т.б.); әлеуметтану мен

экономикада «әсер етудің қажеттілік шарты» ретінде (Ж. Блондель, Б.Басс, П.Друккер, Р. Дилц және т.б.); психологияда тұлғааралық ықпал ету факторы ретінде (Б.Г. Ананьев, Р.Л. Кричевский, А.В.Петровский, Б.Д.Парыгин, Дж.Кенджеми және т.б.); педагогикада - ұжымды дамытудың субъект-объектілік және субъект-субъектілік мүмкіндігі ретінде (А.Н.Лутошкин, Л.П.Шигапова, Н.И.Юртаева, Е.А. Тягунова, А. Богач, Л.В. Тайкова және т.б.) тарапынан зерттелген.

Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде лидер және лидерлікті қалыптастыру туралы Ұ.М. Әбдіғаппарова, Қ.Ш.Молдасан, М.Ә.Ушатов, А.М. Байкулова, А.А. Алимбекова, Г.Р.Аспанова және т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Қазіргі кезде жоғары кәсіби білім беру жүйесінде біліктілік деңгейі жоғары маман даярлауға нақты әлеуметтік тапсырыс қалыптасты, ол ұйымдастырушылық дағдысы, әлеуметтік белсенділікке ішкі талпынысы, өз мақсаттарына қол жеткізу үшін эмоциялық, еріктік, зияткерлік және физикалық күш-жігері бар, креативті бірегей идеяларды ұсына алатын және айналасындағыларды өзіне ілестіре білуге қабілетті коммуникативті лидер болуы тиіс.

Лидерлік - тұлғаның топтың лидері ретінде қажетті басқарушылық, тұлғааралық коммуникацияны үйлестіруге мүмкіндік беретін тұлғалық сапалардың жиынтығы. Лидерлікті қалыптастыру – білім беру мен тәрбие үдерісі аясында мақсатты ықпал ету, индивидте жаңа тұрақты тұлғалық сапаларды дамыту барысында қол жеткізілген нәтиже.

Коммуникация - бұл тұлғааралық қарым-қатынастар жүзеге асырылатын және дамитын үдеріс, символдар мен белгілерді кеңістікте беруге және уақыт бойы сақтауға арналған құралдар. Коммуникацияны басқарудағы лидердің рөлі коммуникацияның өзара сенімді нығайту, ақпарат көлемін ұлғайту, көзделген мақсатқа қол жеткізу және т.б. нәтижелілігімен анықталады.

Коммуникация саласындағы лидерлік мәселесі көпшілікпен байланыс және стратегиялық коммуникация саласындағы ғалымдардың елеулі назарына ие болды. Қазіргі таңда коммуникативтік лидерлік зерттеушілер тарапынан оның мәнін анықтау мен өлшеуден, қолдануға дейін зерттелген.

В.В.Богданов бойынша коммуникативтік лидер «... қарым-қатынастың ағымдық жағдайы тұрғысынан айтарлықтай тың ақпаратқа ие адам осы ақпаратты ең тамаша үлгіде және оңтайлы тілдік байланыс арқылы адресатқа жеткізе алады» деп анықтады

Коммуникативтік лидерлік лидерлердің коммуникативтік құзыреттілігін талдау және дамыту тұрғысынан (С.Johansson, S.Hamrin, V.Miller), тиімді лидерлік мінез-құлық (G.Yukl), лидерлік коммуникацияның қағидалары (S.Hamrefors), оқытудың инновациялық ұйымын құрудағы коммуникативтік лидерлік (L.P.Supratman), коммуникативтік лидерлік стилі (Т.Wikaningrum, U.Yuniawan), ұйымдастыру коммуникациясындағы лидерлік (F.Cooren, Т.Kuhn), лидерлік коммуникацияның теориясы мен тәжірибесі (Brent D. Ruben, Ralph A.Gigliotti), басқару коммуникациясындағы лидерлік (L.R.Men) бағытында кеңінен зерттелген. Ал жоғары менеджменттік білім берудің

сұхбаттық жүйесінде коммуникативтік лидерлікті қалыптастыру бойынша Т.Т.Черкашина, жоғары оқу орындары педагогикалық мамандықтар студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру тұрғысында Н.К.Абдыгазиева зерттеу жұмыстарын жүргізген.

Жоғарыда аталған ғалымдардың еңбектеріне жасалған талдаулар және жоғары білім беруде лидерлікті, коммуникативтік лидерлікті қалыптастырудың педагогикалық практикадағы қазіргі жағдайын саралау, осы уақытқа дейін жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру мәселесіне арнайы зерттеулер жүргізілмегенін, тек қана оның жеке аспектілері қарастырылғандығын көрсетті.

Зерттеу мәселесінің теориялық алғышарттарымен қатар *практикалық* алғышарттары ретінде нормативтік құжаттар негізінде 12 жылдық білім берудің тұжырымдамасы дайындалып, бастауыш сатыдан бастап балалардың еңбек іс-әрекеті тәжірибесіне, пәндік білімдік құзыреттер мен құзыреттілік кешеніне қол жеткізуге бағытталған. Бірақ, қазіргі жалпы білім беретін мектептердегі қолданыстағы пәндік тұғырға негізделген стандартпен даярланған түлектердің 70%-ы еңбек нарығында тәжірибесінің жеткіліксіздігінен өз орнын таба алмай келеді. Жаратылыстану мамандықтарындағы оқу бағдарламалары мен оқулықтарын зерделеу, оқу үдерісіне жасаған талдау да бұл мәселенің бірегей жүйеге келтірілмегендігін, жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру мазмұнының дұрыс жүзеге аспай жатқандығын дәлелдейді.

Демек, жаратылыстану мамандықтары студенттеріне кәсіби білім беруге қоғамның сұранысы мен олардың коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудағы білім мазмұнының теориялық-әдістемелік тұрғыда негізделмеуі арасында; жаратылыстану мамандықтары студенттеріне осы тұрғыда кәсіби білім беру қажеттігі мен коммуникативтік лидерлікті қалыптастырудың жүйелі негізделген бірегей құрылымдық-мазмұндық моделінің, әдістемелік жүйесінің жасалмауы арасында *қарама-қайшылықтар* бар екендігі анық байқалады.

Аталған қарама-қайшылықтардың дұрыс шешімін іздестіру бізге зерттеу проблемасын анықтауға және тақырыпты: **«Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру»** деп таңдауға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты: Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыруды теориялық тұрғыдан негіздеу, әдістемесін жасау және оның тиімділігін тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында тексеру.

Зерттеудің нысаны: Жоғары оқу орындарында мамандар дайындау жүйесі.

Зерттеудің пәні: Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру үдерісі.

Зерттеудің ғылыми болжамы: *егер*, жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың моделі мен

әдістемесі жасалып практикаға ендірілсе, онда жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігі жоғары деңгейде қалыптасады, өйткені ұсынылған модель мен әдістеме ғылымдағы лидерлік теориясы, педагогикалық коммуникация теорияларына, педагогикалық білім беру тұжырымдамаларына негізделді.

Зерттеудің міндеттері:

1. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың ғылыми-практикалық және әдіснамалық алғышарттарын анықтау;
2. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың теориялық негіздерін анықтау;
3. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін даярлау;
4. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру әдістемесін жасап, оның тиімділігін тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында тексеру.

Зерттеудің жетекші идеясы: жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігінің қалыптасуы рухани жаңғыру мен төртінші өнеркәсіптік революция аясындағы кәсіби қызмет саласында әлемдік өзгерістерге бейімділігімен ерекшеленетін, біліктіліктің жоғары деңгейін көрсете алатын, коммуникативтік лидерлігі қалыптасқан жаратылыстану мамандарының көбеюіне ықпал етеді.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері болып білім беру жүйесінің философиялық, психологиялық-педагогикалық, ғылыми-техникалық негіздері; оқыту үдерісінің әдіснамалық негіздері; қазіргі білім беру мәселелері; кәсіптік білім беру; білім беру мазмұнын дамытуға ықпал ететін педагогикалық-психологиялық және философиялық тұжырымдары мен ұстанымдары, жеке тұлғаны дамыту саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері саналады.

Зерттеудің көздері: зерттеу мәселесі бойынша Қазақстан Республикасы үкіметінің ресми құжаттары, ҚР «Білім туралы» Заңы, «Қазақстан-2050» стратегиясы, ҚР Білім және Ғылым министрлігінің жоғары кәсіптік білім беру бағдарламалары, мемлекеттік стандарттар, оқу жоспарлары мен бағдарламалары, білім беру саласын ақпараттандыру тұжырымдамасы мен бағдарламасы; философия, психология, педагогика, саласындағы ғылыми еңбектер; озық тәжірибелер, сонымен бірге диссертанттың педагогикалық және зерттеушілік іс-тәжірибесі.

Зерттеу әдістері: теориялық (философиялық, психологиялық, педагогикалық және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау, қорытындылау, салыстыру, синтездеу, топтастыру); эмпирикалық (сауалнама, әңгімелесу, бақылау, тест, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар) статистикалық (зерттеу нәтижелерінің сенімділігін математикалық-статистикалық тұрғыдан өңдеу) әдістер.

Зерттеудің базасы: Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде, М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы:

1. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың ғылыми-практикалық және әдіснамалық алғышарттары анықталды;
2. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың теориялық негіздері анықталды;
3. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі даярланды;
4. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру әдістемесі жасалып, оның тиімділігі тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында тексерілді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыруға арнап даярланған оқу - әдістемелік кешен оқу үдерісіне ендірілді:

- «Көшбасшылық теориясы» элективтік курсының оқу-әдістемелік кешені;

- «Педагогика. Көшбасшылық теориясы» атты оқу құралы;

Зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарында жаратылыстану мамандықтары студенттерін кәсіби даярлау үдерісіне, кәсіби біліктілігін жетілдіру орталықтарында, көпсалалы колледждерде, қосымша білім беру ұйымдарында пайдалануға болады.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар

1. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың ғылыми-практикалық алғышарттары оның психологиялық-педагогикалық әдебиеттердегі зерттелуіне байланысты ғылыми зерттеу бағыттары жүйелік, іс-әрекеттік, аксиологиялық, тұлғалық-бағдарланған, тарихи, кешенді тұғырлар арқылы іске асырылды. *Жаратылыстану мамандығы студентінің коммуникативтік лидерлігі – лидердің субъективтілігі, коммуникативтік белсенділігі, коммуникативтік-ұйымдастырушылық іс-әрекетке бейімділігі мен тұлғааралық коммуникацияда ықпал етуге қабілеттілігі арқылы топтағы тұлғааралық қарым-қатынастың барлық сатыларын басқарудың тиімді тетіктерін таңдау және ықпалды пайдаланудағы шеберлігі.*

2. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың мазмұны Мемлекеттік білім беру стандартын, білім беру бағдарламаларын толықтыратын білім ретінде қарастырылады және коммуникативтік білімнің, дағдылардың, жеке тұлғалық коммуникативтік сапалардың үйлесімді бірлігі негізінде жүзеге асырылады.

3. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі нормативтік-мақсаттық, теориялық-әдіснамалық, мазмұндық-үдерістік, бағалау-нәтижелік блоктардан, *мотивациялық, мазмұндық, іс-әрекеттік* құраушылардан

тұрады. Коммуникативтік лидерлікке мотивацияның болуымен, коммуникативтік лидерлік бойынша жүйелі білімдер мен түсініктерінің кеңеюімен, оны кәсіби іс-әрекетте тиімді іске асыра алуымен өлшенеді. Осы өлшемдерге сәйкес көрсеткіштер жоғары, орта, төмен деңгейлерді белгілейді.

4. Жаратылыстану мамандықтары студенттерінің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыру: *мазмұндық* – арнайы жасалған пән бағдарламалары, оқулықтар мен құралдар жасаумен анықталды; *ұйымдастырушылық* – оқу-тәрбие үдерісінде әртүрлі жұмыс формаларын, әдіс-тәсілдерді пайдаланумен айқындалды; *әдістемелік* - тәжірибелік-эксперименттік тұрғыда негізделген жұмыстармен айқындалды.

Зерттеуді сынақтан өткізу.

Зерттеудің негізгі тұжырымдары мен мазмұны халықаралық ғылыми практикалық конференцияларды талқыланды:

«Психологиялық ғылым мен тәжірибенің қазіргі кездегі даму үрдістері және болашағы» атты VII халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция және қазақ психологиялық қоғамының I құрылтай съезі (Алматы, 2017), «Жұбанов тағылымы» дәстүрлі IX Халықаралық ғылыми конференция материалдары (Ақтөбе, 2017), Uluslararası bahtiyar vahapzade azerbaycan tarihi, kültürü ve edebiyatı sempozyumu tarihi ve yeri (Анталія, 2019), «II Юнусов оқулары: Ұлы дала құндылықтарын жаңғырту – білім мен ғылымды дамытудың негізгі факторы» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция (Шымкент, 2019), «Инновациялық білім беру жағдайындағы педагог креативтілігі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция (Шымкент, 2019).

Жарияланымдар. Диссертациялық жұмыстың мазмұны бойынша барлығы 11 еңбек жарық көрді. Соның ішінде 4 мақала ҚР БЖҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда, 1 - Scopus базасына енген шетелдік басылымда, 5 - халықаралық ғылыми конференциялар жинақтарында, 1 оқу құралы жасалды.

Диссертацияның зерттеу нәтижелерінің сенімділігі, мақұлданыуы, тәжірибеге ендірілуі теориялық және әдіснамалық тұжырымдарға негізделуімен, іргелі педагогикалық және психологиялық еңбектердегі қағидаларды басшылыққа алуымен, зерттеу мақсатына сәйкес әдіснамалық тұғырларды пайдалануымен, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарының зерттеу мақсатына сәйкестілігімен, нәтижелерді өңдеуімен және алынған деректерді талдау қорытындысымен қамтамасыз етілді.

Диссертация құрылымы мен мазмұны: Диссертация нормативтік сілтемелерден, анықтамалардан, кіріспеден, 3 бөлімнен және қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, қосымшалардан тұрады.